

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ПАФОС ЗБІРКИ ЄВГЕНА ГУЦАЛА „МЕНТАЛЬНІСТЬ ОРДИ”

І.В. Глотова

Євген Пилипович Гуцало увійшов в історію літератури з новими світоглядно-естетичними переконаннями. В прозовому масиві творчості письменника істотно вирізняються публіцистичні твори. Як зазначав В. Дончик: „Євген Гуцало дивовижний, надзвичайний письменник, загадковий, розкритий нами, критиками, істориками літератури, сучасниками тільки в якійсь невеличкій частині його безмежного, талановитого, людяного, духовно витонченого світу” [1, 9].

Прозовий доробок Є. Гуцала виявився предметом наукових зацікавлень багатьох літературознавців і критиків, дослідження яких сконцентрували увагу на окремих аспектах поезики письменника (В. Дончик, М. Жулинський, А. Янченко, В. Агеєва, Ю. Бадзьо, І. Дзюба та ін.), проте варто зауважити, що на даний час поза полем зору фахівців залишається публіцистична творчість митця, яка потребує комплексного висвітлення, як і загалом прозова творчість письменника.

Як зазначала дослідниця жанрової системи у літературознавчому просторі Н. Копистянська: „В усі бурхливі, насичені історичними подіями епохи однією з форм боротьби є публіцистичне слово, публіцистика активно втручається у літературу” [2, 46]. Її можна назвати своєрідною літературою факту, роздумами письменника над дійсністю, художнім зрушенням мислення з застиглому пункту буденності. Публіцистика перетворилась одночасно на творчу орієнтацію письменника, інформаційно-перетворювальну діяльність, предметно-активний аналіз дійсності. Для письменника важлива спрямованість творчості на соціальне перетворення дійсності. У публіцистиці вибір факту – це вже позиція автора, його ставлення до дійсності, світосприйняття. В. Шкляр, визначаючи проблему особистості і публіцистики, наголошує, що публіцистика створює, прогнозує, регулює і руйнує мотиваційний конфлікт як результат протидії між особистістю, її цінностями і дійсністю. На думку науковця: „впливати на свідомість читачів публіцистика може завдяки вмілому поєднанню таланту, знань, досвіду, актуальності теми і темпераменту автора” [3, 340]. До публіцистичної майстерності, на думку Н. Шудрі, належить і вміння відчутти конкретно визначений період людської історії, його ритм та ознаки. Саме здатність заглибитися в процес тимчасових змін дозволяє усвідомлювати цілісність ланцюга “минуле – теперішнє – майбутнє”, взаємозв'язку ретроспективи і перспективи” [4, 96].

Оскільки досвід публіцистичної творчості Є. Гуцала являє собою мозаїчну картину життєвих пошуків, завданням яких здебільшого є освоєння „заборонених раніше тем”, ми поставили своїм завданням з'ясування ідейної позиції автора у висвітленні аспектів національно-екзистенційної проблематики.

Предметом нашого дослідження стала найбільш промовиста збірка Євгена Гуцала „Ментальність орди”.

Принагідно зазначимо, що письменникові вдалося знайти свою нетрадиційну стильову систему, через яку він прагне встановити зв'язок зі своїм читачем: „радість спілкування з читачем, радість виповідання цього дивовижного, незбагненого, таємничого своєю невичерпністю самовираження людини і світу...” [5, 91]. Є. Гуцало створив художній образ невичерпної енергії українського етносу. “Життя, як зазначав стосовно творів прозаїка критик Ю. Бадзьо, – це передусім усе конкретне багатство реальних подій, явищ, тенденцій, закономірностей, людей, характерів, типів. Вони – той будівельний матеріал, з якого талановитий митець виводить надійну і тривалу будову мистецького твору” [6, 13]. Письменник попереджає беззахисність перед історичним механізмом життя, наголошує на необхідності активізації власної віковичної свідомості, духовності, що була народжена в надрах слов'янської цивілізації. Автор звертає увагу на недостатність національної консолідованості суспільства, його культурної незідентифікованості. Закликає до

узагальнення творчих зусиль українського народу, до самореалізації української нації.

Є.Гуцало належав до тих письменників, які від самих початків своєї творчості сповідували ідеї демократії, гармонізації людських стосунків як у суспільному, так і у природньому житті. На його думку, лише свідомо, вільна від наслідування і підкорення особистість може претендувати на імунітет від будь-яких нав'язаних ідеологій. Публіцистику Є.Гуцала у нашому дослідженні розглядатимемо як свідомий адекватний вибір людини небайдужої до долі України, її історії, мови, культури, державності. Протягом усієї літературної творчості, досліджуючи психокультуру українців, автор стверджував своєрідність національно-екзистенційної домінанти, спростовував тотальну посередність на тлі інших культур. Створював неповторність внутрішнього світу індивіда та індивідуальну неповторність нації. Тож спробуємо простежити цю неповторність на тлі загострених протягом століть українсько-російських відносин, зазначимо національні орієнтири, спільні ідеї та вартості, які знайшли своє відображення у публіцистичному доробку митця.

У 1996 році вийшла книжка Є.Гуцала „Ментальність орди: Статті”. Збірку складають статті: „Пектораль” (1993), „Буслаєвщина, або ж не вздовж, а впоперек каменя” (1994), „Безодня, або ж Іван Грозний: „Все воры” (1994), „Ментальність орди, або ж Творення „євроазійського простору” (1994), „Оргія, або ж Ефект мухомора” (1994), „Гусячі багнети, або ж Г.Державін: „Поля и грады – стали гробы” (1994), „Знак Чечні”, „Знак Хіви” (1995), „Раби рабів, або ж „Какую Россию мы потеряли?” (1995). Поштовхом до написання циклу послужила стаття відомого російського вченого академіка Д.Лихачева в журналі „Новый мир” „Нельзя уйти от самих себя...” (Историческое самосознание и культура России)”. У сталінську добу академік Лихачев належав до тих учених, які підтримували прогресивні рухи в Україні, проте коли справа зайшла про повернення культурних цінностей, нагробованих царською та радянською імперіями у „менших братів”, світогляд науковця докорінно змінився не на користь вищезгаданого „меншого брата”. Збірка стала своєрідним виявом історико-філософських та політичних роздумів письменника про коріння російської експансіоністської політики – теми актуальної і сьогодні. Ще Улас Самчук визнавав: „найбільшим нещастям українського народу було те, що ціла його історія – перманентне намагання когось зробити з нас не те, чим призначила нас природа”. Півстоліття минуло з того часу, а проблема, що її означив У.Самчук, донині жива, і хвилює вона багатьох” [7, 144].

Національна ідея взагалі була однією з провідних у публіцистиці 90-х років ХХ ст. У значній кількості статей, які з'явилися у провідних виданнях („Вечірній Київ”, „Голос України”, „Літературна Україна”, журналів „Вітчизна”, „Дніпро”, „Слово і час”, „Сучасність” та ін.), піднімалися питання історичного часу, культурно-етнічного простору буття українського народу та споріднених із ним історичною долею інших етносів, стосунків України та Росії, проявів „демократичного” нігілізму, аналізу сумісності та несумісності національних інтересів країн та інш. Книга Гуцала багата на історичний, літературний, фольклорний матеріал. Збірка відзначається авторською аналітичністю сучасних подій, газетних і телевізійних новин, виступів громадських діячів. У збірці досліджені роботи багатьох теоретиків, науковців, письменників: Д.Лихачова, С.Соловйова, В.Налівкіна, Ф.Достоевського, О.Пушкіна, С.Герберштейна, М.Погодіна, М.Шелгунова, О.Герцена, Дітера Гро, Д.Флетчера та ін.

Національні орієнтири, образи і символи проглядаються у збірці не лише у способі мислення самого письменника, а й у особливих поглядах на світобудову, що знайшли своє вираження у проведених аналогіях, поясненнях, пророцтвах. Як зазначає сам автор: „Мабуть, я сам – такий, як є, – не зміг би раніше написати „Ментальність орди”. Але ж гріх було не задуматися над співжиттям, з дозволу сказати, російського та українського народів на українській таки землі, гріх було не задуматися над російською ментальністю, яка не є такою сама в собі чи сама по собі,

а яка силоміць заклала в свою дуже специфічну структуру, нашу українську ментальність, нашу по-своєму дуже специфічну структуру української вдачі. Силою агресії, силою зброї, силою патологічної брутальності й патологічного розбою нам постійно нав'язувався культ російського народу, нам постійно нав'язували цивілізацію брехні, піяцтва, ненависті до праці, нав'язувалася цивілізація безгосподарності, хаосу, безперспективності, цивілізація мародерства. Зрештою, ота війна в Чечні, яку бачимо сьогодні. Така сама чеченська війна велася в Україні завжди. Тут завжди вистачало тих контрактників, які прибували на заробітки, як нині приїжджають контрактники з усієї Росії на заробітки – вбивати! – в Чечню. І хіба Україну не закладено в цю страхітливую цивілізацію постійного пограбування й мародерства, геноциду, хіба сьогодні, як і завжди, Україна не є отією шевченківською покриткою? Україна була і є „рабою рабів”, бо такою „рабою рабів” є Росія, іншою вона бути не здатна, але чи можемо ми змиритися й сьогодні з роллю „раби рабів” – України? І чи може тут наша література грати пасивну роль?” [8, 5].

Багате фактично-документальне підґрунтя збірки для пересічного українського читача виявилось принципово новим і незвичним. З метою роз'яснення багатьох „невідомих” Гуцало спробував виявити і схарактеризувати утвердження основних аспектів національно-екзистенціальної домінанти в україно-російському метадискурсі. Оскільки український народ постійно підлягав духовній нівеляції, національному знекровленню: „тебе вирізають на твоїй же території, а потім ще й беруть на себе клопіт зберігати тебе на твоїй же території” [9, 408], нав'язуванню ворожих догм „класовості”, „пролетарського інтернаціоналізму”, „комуністичної ідеології”, в першу чергу постраждала етнічна самототожність нації. Постійний тиск з боку всемогутньої політичної сили Імперської держави, призивів до абсурдного відчуття „виламаних владою рук”, заплутаності вибору життєвого шляху: „якщо особа зрікалась українства, світ ставав до неї відносно терпимішим і толерантнішим. Кожному довелося пройти через екзистенціальний вибір – відмежуватися від своєї національності і здобути абсурдне полегшення чи залишитися в ній і зазнати фізичного та психологічного нищення” [10, 64]. Тож не такою вже нелогічною видається пропозиція автора занести український народ до Червоної книги народів ООН, як народ, який зникає з лиця землі. З цього приводу Л.Костенко у своїй знаменитій лекції „Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала”, зазначала: „українській нації приписували мало не генетичну тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівельюватися і зникнути” [11, 29]. Гуцало засуджує не тільки нав'язування меншвартості, а й індивідуальний і колективний самоізоляціонізм „захребетно-безхребетного” зразка „моя хата скраю”. Концентруючи увагу на ідеї національної самоідентичності та єдності, застерігає про розбиття монолітних зв'язків усіх часів і народів „об підводне і надводне каміння нашого безглузлого-абсурдного-глузду”, підкреслює необхідність пошуку своєї справжньої сутності: „людина сама для себе є мірою пізнання космосу, його розвитку та законів, і міра пізнання самої себе – і всього людства – через свою індивідуальність. Організм індивідуальності стає синонімом організму людства, а організм людства – синонімом організму індивідуальності” [9, 393]. Це твердження має відношення до всіх народів світу, оскільки і минуле і майбутнє: „прочитується і моделюється досвідом окремої людини, і досвід людини стає досвідом людства” [9, 393].

Основний зміст збірки „Ментальність орди” окреслює політичний світогляд митця щодо „санкціонування насильства проти неросіян, головних особливостей колоніальної риторики: Гуцало зосереджував свою увагу здебільшого на мовчазному схваленні, бо навіть уславленні в російській літературі грабунків і безвідповідального оргіастичного насильства” [12, 396]. Автор не переконує у правильності своїх тверджень, а вмотивовано підводить читача до формування власної точки зору. Жанровій характеристиці збірки притаманне поєднання репродуктивного та

аналітичного стилів. Репродуктивний стиль допомагає письменникові формувати ситуації у свідомості читачів. Поліфонічність деталі дає можливість читачу самому домислювати картину створеної автором дійсності. Збірка вражає влучністю емоційної насиченості оповіді, детальністю, демонстративністю, випадковістю проведених аналогій, нарочитістю, блискучою парадоксальністю образного мислення. Стилiстична забарвленість твориться за допомогою як ефектних, так і стриманих деталей.

Письменникові болить доля країни, моральне здоров'я нації, духовна спорідненість історії і сучасного світу: „адже тільки подумати, як довго в нас було дискредитовано заповіді християнської моралі – сказано „не вбий”, а суспільство стояло на вбивствах, сказано „не вкради”, а суспільство стояло на злочинстві; обман, брехня, ошуканство стали нормами моралі. І невже це суспільство зміниться, переродиться, постане в іншій іпостасі? А повинне. І повинна відродитися українська душа, українське слово. І багатостраждальна література. Важкі ці пологи, але інших метаморфоз нам не дано, бо умови – вкрай жорстокі, нелюдські” [9, 399]. Принагідно слід зазначити, що згідно зі спостереженнями автора поступово змінилось і саме усвідомлення моральності. Виходить, що моральні проблеми поступово специфікуються. Якщо раніше дотримання десяти заповідей було достатньою умовою для визнання моральності поведінки, то нині виникає більш складна формула моральності як такої. Стало значно важче розрізнити моральність чи аморальність засобів, які виправдовують досягнення великої загальнонаціональної, загальнодержавної мети.

Вибір письменника зводиться до свободи слова, свободи совісті, свободи асоціацій, свободи обирати і бути обраним. Є.Гуцало займає патріотичну позицію, інакше і не могло бути, але патріотичність не виражається у хворобливій пристрасі до деморалізації російської експансії, а в чітко усвідомленому прагненні самостійного вибору шляху як на політичному, так і на суспільному рівні: „для історії – як для безперервного процесу, що є продуктом і постійно твореним результатом цієї народної самосвідомості, котра може бути лише сама собою, вірною своїй природі, і нічим іншим, що суперечило б чи заперечувало б цю природу, й тут у край важливо побачити цю природу у її справжніх особливостях, а не схимерованих візіями засліпленого патріота” [9, 447].

Є.Гуцала не покидала ідея національної самототожності: „а як же ми, силоміць прив'язані до колісничі імперського народу? Чому й ми разом з ним приречені бути „исключенням среди народів”, бо ж не можемо вибудувати свою долю відповідно до свого менталітету, а повинні мавпувати долю імперського народу?” [9, 427]. Письменник занурювався у вир нагальних, постійно загострених проблем навколо ідеї „слов'янського союзу”, постійно наростаючої „еволюції” в демократизації відносин між Україною та Росією. Автор виявився не тільки неординарним ученим, а й майстерним аналітиком і прогнозистом. Гуцало не розставляє крапки, а слушно застерігає: „чи ідея нового прогресу знову не обернеться ідеєю викривленого, спотвореного прогресу, й вираз доброзичливого очікування на наших обличчях не перетвориться на конвульсійну гримасу жаху та болю?” [9, 564]. На превеликий жаль, ці проблеми не мають розв'язання в загальній формі. Вони потребують індивідуального підходу та особистої відповідальності кожного свідомого громадянина. Хочеться вірити, що нам вдасться зберегти самототожність національної автономності, перетворити загальнолюдський досвід у національну іпостась теперішнього і майбутнього буття. Публіцистичний доробок митця може стати заклик до самозаглибленого споглядання, бути надбанням духовності нового тисячоліття.

Таким чином, можна дійти висновку, що автор мав на меті реконструювати національну ідентичність, зміцнити національно-духовний стрижень, займаючи органічну позицію завжди відкрити до дискусії та множинності інтерпретацій. Письменник засуджує нездатність витворення фундаментальної основи національно-

духовного буття. Як зазначає сам автор: «Навчитися розуміти й шанувати свою національну вдачу, дбати за її традиційне самозбереження й саморозвиток, черпати з її скарбів усе найкраще для утвердження й впотужнення народної духовності... як тут не сподіватись на те, що нові імена сказали – і ще скажуть – своє слово» [13, 32]. Національна свідомість мусить вийти з індіферентного стану і реалізувати свій потенціал, тільки таким чином з'явиться змога уникнути тотальну всепланетарну катастрофу. Тож сучасник має більше ніж вдосталь тем для міркування, для вибору своєї світоглядної позиції.

SUMMARY

Author's ideamatic position in describing of the aspects of the national-existential problematics is being shown in the article. The gathering of the articles "The mentality of the orda", has been put as the subject of the research work.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Віталій Дончик. Пісня, обірвана на півслові // Слово і час. – 1995. – №8. – С.9.
2. Копистянська Н. Жанр. Жанрова система у просторі літературознавства: Монографія. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
3. Шкляр В. Энергия мысли и искусство слова. – К., 1988. – 344 с.
4. Шудря Н. Эстетические особенности публицистического творчества: дис... канд. филол. наук. – К., 1985. – 179 с.
5. Жулинський М.Г. Наближення: Літературні діалоги. – К.: Дніпро, 1986. – 278 с.
6. Бадзьо Ю. Дійсність і позиція письменника // Дніпро. – 1963. – Ч.9. – С. 136
7. Федорук О.К. Московитія проти України: політика, культура. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 152 с.
8. Євген Гуцало. Чому весь час до Бога знімається рука? // Слово і час. – 1995. – №8. – С.5.
9. Гуцало Є.П. Твори: В 5 т. – К.: Дніпро, 1997. – Т. 5. – 576 с.
10. Юрій Бондаренко. Національна парадигма українського екзистенціалізму // Слово і час. – 2003. – №6. – С.64.
11. Ліна Костенко. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала: Лекція, прочит. в Нац. ун-ті „Кієво-Могилянська акад.”, 1 верес. 1999 р. – 2-ге вид. – К.: Вид. Дім „Кієво-Могилянська акад.”, 2005. – 32 с.
12. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
13. Євген Гуцало. Вічні джерела дитинства // Слово і час. – 1997. – № 1. – С.32.

Надійшла до редакції 2 лютого 2007 р.